

Günel Bayramova
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
gunelf@mail.ru

R ritorik fiqurlar koqnisiyanın başlanğıcı kimi

Açar sözlər: ritorik sahə, təfəkkür, mental dil, universali, trop, məntiqi əlaqə

Key words: rhetorical field, thought, mental language, universal, trope, logic connection

Ключевые слова: риторическое поле, мышление, ментальный язык, универсалии, троп, логический связь

Klassik ritorikada *ornatus* (zinətləndirilmiş ifadə) növlərindən sayılan troplar və fiqurların araşdırılması xüsusi önəm daşıyır. Aristotel, Mark Kvintilyan, Pyer Fontanyer, Sezar Şeno Dümarse və s. kimi ritorika müəllifləri, qədim dövrdən XVIII əsrin sonlarına qədər ritorik fiqurları və tropları ədəbi dil, gözəl yazı qaydaları və tənqidi təfəkkür elementləri kimi təhlil etmişlər. Lakin, ritorika haqqında araşdırmaların uzun tarixi burada mövcud anlayış və ifadələrin xaotik keçidlərindən də məhrum olmamışdır. Bəzən bu təhlillərdə hədsiz yayınmaların, bəzən isə sərt çərçivələrin müşahidə olunması diqqəti cəlb edir. Qədim ritorikada fiqurativ nitq, demək olar ki, mühüm və eyni zamanda ikimənalı xarakter daşıyırdı. Ritorik fiqurlar dil ornamenti, üslubi vasitə rolunu oynayırdı. M. Kvintilyan tropların on dörd, S.Dümarse isə on doqquz növündən bəhs edirdi [1, səh.7].

XVIII əsrin ilk yarısında ritorik fiqurlar Cambattista Vikonun romantik dilçilik görüşləri sayəsində yeni baxış bucağı altında təhlilə cəlb edildi. C.Viko ritorik fiqurların (tropların) sayını metafora, ironiya, sinekdoxa və metonimiya olmaqla dördə endirərək onları nitq ornamenti, üslubi vasitə yox, məhz “dil və təfəkkürün həqiqi və danılmaz verbal sütunu” hesab edirdi [2, səh.12]. C.Vikonun fikrincə, primitiv insan anadangəlmə poetik məntiqə malik olub onu əhatə edən dünyanı və yad anlayışları adlandırmaq üçün “nitq”dən, yəni metaforadan istifadə edir.

Gördüyümüz kimi, C.Viko burada metaforanın özünü nitqlə eyniləşdirir. Daha sonra bu məntiq (poetik məntiq-*G.B.*), zaman keçdikcə, bizim mücərrəd və analitik düşünmə bacarığımıza çevrilir.

Nəticədə troplar bu poetik məntiqin nəticəsi kimi ortaya çıxır. Vikonun fikrincə, insan təbiətinə bütün millətlər üçün ortaq olan “mental dil” xarakterikdir və bu dil insan cəmiyyətində mövcud olan şeylərin mahiyyətini oxşar şəkildə dərk edir və həmin şeylərin nə qədər müxtəlif aspektləri mövcuddursa, onları bir o qədər fərqli modifikasiyalarda ifadə edə bilir [3, səh 62]. Bu isə o demək idi ki, Viko dil oyunu, dilin ornamenti, düşünülmüş strategiya hesab olunan ritorik fiqurları insan təfəkkürünün ayrılmaz hissəsi kimi görürdü. Bunlardan ən parlaq, ən əhəmiyyətli olanı da, Vikonun fikrincə, metaforadır. O, metaforanı cansız və mənasız şeylərə məna verərək canlandırmaq xüsusiyyətinə görə *ən dəyərlı mental bacarıq* (kursiv bizimdir-G.B.) hesab edirdi. Vikonun fikrincə, bütün troplar “ilk millətlərin özünü ifadə etməsi üçün mühüm vasitə” rolunu oynamışdır.

Deməli, troplar və ritorik fiqurlar insan təfəkkürünün başlanğıcının əsasını təşkil edir. Metaforanı insan təfəkkürünün yaratdığı başlıca anlayışların mənbəyi hesab edən Cambattista Viko özünün *Yeni təlim* əsəri ilə XX əsrin aparıcı təmayülünə çevrilmiş koqnitiv linqvistikanı qabaqlamışdır. Lakin, nitq fiqurlarının (metafora, metonimiya, sinekdoxa, ironiya və s.) üslubi ornament hesab olunması bundan sonrakı mərhələdə də davam edir. Yalnız XX əsrdə koqnitiv dilçilik görüşlərinin formalaşması sayəsində ritorik fiqurlara yeni yanaşma formalaşır. C.Vikonun *Yeni təlim* əsərindəki bəzi aksiomalara diqqət edək:

Əsərin XIII aksiomasında Viko qeyd edir ki, bir-biri ilə heç bir əlaqəsi olmayan millətlərdə mövcud olan vahid ideyalar vahid həqiqətlərə əsaslanmalıdır. Bu aksioma nəticəsində o, belə qərara gəlir ki, müxtəlif artikulyasiyalı dillərin hər birinin əsasında dayanan mental lüğət mövcuddur. XXXVI aksiomada deyilir: “İdrak nə qədər zəifdirsə, təxəyyül bir o qədər güclü olur” [3, səh.66]. Buradan da növbəti aksioma ortaya çıxır: “Poeziyanın ən mühüm nailiyyəti hissiyatsız şeylərə hiss və can verməkdir. Uşaqların təbiəti də belədir – onlar cansız oyuncaqla oynayarkən onunla canlı kimi rəftar edirlər. Bu yanaşmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, uşaqlar təbiətə böyük şairlər olmuşlar” (*gli uomini del mondo fanciullo, per natura, furono sublimi poeti*) [4, səh 95]. Uşaq təbiəti elədir ki, o ilk tanıdığı qadın, kişi, əşya əsasında bütün qadın, kişi və əşyaları oxşar şeylər kimi qəbul edərək adlandırır. Beləcə, ilk insanlar da şeylərə uşaq kimi aydın adlar verə bilmədiklərindən, təbii olaraq poetik işarələr, yəni fantastik formalar, universalilər yaratmalı olmuşlar və bu formalara vahid nümunə kimi digər ayrı-ayrı növləri aid etmişlər [3, səh 70].

Viko göstərirdi ki, insan təbiəti öz-özlüyündə hər hansı bir fəaliyyətə meyilli olmadığından o hər bir fəaliyyətin sənətini öyrənməklə ona nail olur, lakin poeziya sənətinə təbiətən malik olmadan onu öyrənmək mümkün deyildir. Bu aksioma göstərir ki, poeziya nəcib cəmiyyəti yaratmış və digər incəsənət növləri də bundan yaranmışdır. Deməli, ilk şairlərin təbiətə şair olmaları fikri təsdiqlənir. Uşaqlar (kiməsə nəyisə) təlqin etməkdə daha mahirdirlər. Onların öz tanıdıqları şeyləri necə təlqin etdiklərini aydın görə bilərik. Buna görə də, uşaq dünyası poetik təbiətə malikdir, çünki poeziya imitasiyadan (təlqindən) başqa bir şey deyildir. Bu, bir daha onu sübut edir ki, insan cəmiyyətinin ehtiyaclarını ödəyən bütün incəsənət növləri poetik əsrdə, yəni filosofların meydana gəlməsindən əvvəlki mərhələdə yaranmışdır: axı incəsənət təbiətin təlqinidir. Uşaqlarda yaddaş hədsiz dərəcədə güclü olduğundan təxəyyül də güclü olur. Əslində təxəyyül yaddaşdan başqa bir şey deyildir [3, səh.71]. Bu isə sübut edir ki, poetik obrazlar uşaq dünyasının ilk məhsuludur. İnsanlar ilk olaraq anlamadan hiss edirlər, sonra təlatüm və həyəcanla anlayır, daha sonra açıq beyinlə düşünürlər. Bütün bunlar, refleksiya (*öz təəssüratını təhliletmə*) və idrakla bağlı olan fəlsəfi hikmətdən fərqli olaraq hiss və ehtirasdan yaranan poetik hikmətin əsasını təşkil edir. İnsan beyni, təbiət etibarilə, hissələrin köməyi ilə özünü görməyə qadirdir və o, refleksiya vasitəsilə özünü çox çətinliklə anlaya bilər. Bütün dillərin etimologiyasının əsası məhz bu aksiomadan əldə olunur. Burada sözlərin mənası bədən və bədən üzvlərinin xüsusiyyətlərindən əxz olunaraq ruhun və əqlin predmetlərinə köçürülüb. İdeyaların ardıcılığı şeylərin ardıcılığına tabe olmalıdır. Poetik dil dilin ilk primitiv forması olmuşdur. Hər kəs istisnasız olaraq bu dildə ifadə etmişdir. Lakin bir vaxtlar şair olan insan bu gün, Vikonun “tempo propriamente storico”- “məhz tarixi dövr” adlandırdığı dövrdə özünü süni nitqlə ifadə edir. Və insan həmişəlik öz poetik ifadə tərzinin orijinallığını itirmişdir.

Kitabın *Troplar, nəhənglər və poetik çevrilmələr haqqında korollari* (corollari - nəticə deməkdir) hissəsində Viko poetik məntiqin nəticəsi kimi ilk tropları görür. Şairlər daha çox hiss etdikləri və daha tez-tez bağlı olduqları ideyalara görə əşyaları və predmetləri adlandırırdılar. Metonimiya və sinekdoxanın əsas mənbəyi məhz buradan qaynaqlanmışdır. Məs: əsərin yerinə onun müəllifinin adının ifadə olunması ilə yaranan metonimiya məhz ona görə yaranır ki, müəllifin adı daha tez-tez çəkilirdi. Eynilə forma və ya xüsusiyyət əvəzinə onun subyektinin (obyektinin) adının ifadə olunması da subyektin və ya obyektin tutumu və ya formasının abstrakt nominasiyasını verə

bilməməkdən irəli gəlirdi. Yeni təlimin troplar haqqında hissəsində metonimiya ilə bağlı digər maraqlı fikirlər də mövcuddur. Nəticənin əvəzinə onun səbəbinin göstərilməsi ilə yaranan metonimiyanı da Viko mif adlandırır. Bu tip metonimiyaların yaranmasının səbəbi o idi ki, insanlar qadın obrazını “...con le quali le cagioni s’immaginarono esser donne vestite de’ lor effetti...” ‘nəticə libası geymiş səbəb şəklində təsəvvür edirdilər’ [4, səh.175].

İlk şairlər canlı substansiyanı, yəni onların malik olduğu hiss və həyəcanı bədənə aid edirdilər. Şairlər bədənlərdən miflər yaratdığı üçün hər bir metafora kiçik bir mif demək idi. Viko hesab edirdi ki, bədənlə analogiya vasitəsilə beynin abstrakt işini ifadə edən bütün metaforalar fəlsəfənin cilalandığı dövrə təsadüf etməlidir. Bu da onu sübut edir ki, bütün millətlərdə elm və incəsənət üçün lazım olan sözlər “kəndli” mənşəlidir [4, səh.173].

Qeyd: Ritoriklər iddia edirdi ki, nitq fiqurları natiqlərin strategiyasıdır. Lakin Vikonun təhlilləri sübut edir ki, troplar natiqlərin mövcud olduğu dövrdən əvvəl, yəni necə deyərlər “mağara insanı”nın yarandığı dövrdən mövcud olmuşdur.

Bir çox dillərdə cansız əşyalara verilən adların böyük əksəriyyəti insan bədəni və hissələrinə aiddir. Məs: *braccio* ‘qol’ – istənilən çıxıntı, ayrılma, şaxələnməni təsvir etmək üçün, məs: *braccio del fiume* ‘çayın qolu’; *capo* ‘baş’ bir şeyin balşanma və ya ən yüksək nöqtəsini göstərmək üçün, məs: *andare in capo al mondo* ‘dünyanın o tayına (başına) getmək’; *collo* ‘boğaz’ dar keçidi ifadə etmək üçün *collo di bottiglia* ‘butulkanın boğazı’; *cuore* ‘ürək’ əsas, mərkəzi nöqtəni göstərmək üçün, məs: *cuore della città* ‘şəhərin ürəyi’ (mərkəzi anlamında); *corno* ‘buynuz’ dağın iti zirvəsi anlamını ifadə etmək üçün *corno della montagna* ‘dağın başı’; *seno* ‘sinə’ *seno del mare* ‘dənizin qoynu’; *piede* ‘ayaq’ hər hansı əşyanın qurtaracaq, son nöqtəsini bildirmək üçün, məs: *piede del tavolo* ‘stolun ayağı’ və s. kimi insan və ya heyvan bədən hissələrinin müvafiq nominasiyalarından istifadə edərək yeni ifadə və anlayışlar yaranmışdır. Oxşar nominasiya hallarını insana aid fəaliyyət və ya hərəkət adlarının təlqini vasitəsilə yaranan polisemantemlərdə də müşahidə etmək mümkündür. Məs: *ridere* ‘gülmək’ felinin *ride il cielo* ‘göylər gülür’; *fischiare* ‘fit çalmaq’ felinin *fischia il vento* ‘külək fit çalır’ (vıyıldayır mənasında); *mormorare* ‘donquldanmaq’ felinin *mormora l’onda* ‘dalğa donquldanır’ (uğuldayır mənasında) və s. kimi bənzətmələr müxtəlif xalqların yaşadığı mühitlə bağlı təcrübələrindən asılı olaraq ortaya çıxmışdır.

Klassik nəzəriyyələrə görə, metafora *similitudo brevior*, yəni qısaltılmış bənzətmə (təşbeh – *G.B.*) hesab olunurdu. Bu fikirləri yeni dövrdə də paylaşanlar mövcuddur. Ş.Balli qeyd edirdi ki, “metafora iki müxtəlif təsəvvürün assosiasiyası ilə aldanan təfəkkürün müqayisə elementi kimi götürülən həssas obyektə səciyyəvi anlayışı bir ifadədə qarışdırması ilə aparılan müqayisədən başqa bir şey deyildir”. Buradan da belə çıxır ki, “*quest'uomo è come una volpe*” (bu adam canavar kimidir) ifadəsi analitik baxımdan “*quest'uomo è una volpe*” (bu adam canavardır) ifadəsi ilə eyniyyət təşkil edir [1, səh. 63].

S. Ulmannın təhlillərində də metaforanın “qısa müqayisə” olması ilə bağlı fikirlər yer alır. H.Morier-in *Dizionario di poesia e di retorica* adlı lüğətində də eyni fikirlər səslənir. G. Esnault metaforanın “qatılaştırılmış (sıxlaşdırılmış) müqayisə” olduğunu qeyd edir.

H. Adank iddia edirdi ki, metaforada bənzərliklər əsasında yaranan assosiasiyalardan söhbət gedirsə, metonimiya, sinekdoxa, allüziya hadisələrində məntiqi əlaqə; ironiya və antifrazisdə isə ziddiyyət əsasında yaranan assosiasiya mövcuddur. Psixoloji baxımdan metaforanın ideyalar assosiasiyası olması ilə bağlı məsələdə demək olar ki, tədqiqatçılar yekdil fikir irəli sürürlər. Hər bir ideyanın assosiasiyasında bu və ya digər dərəcədə müqayisənin olması da həqiqətdir. Lakin analogi təhlillərlə çox da uzağa getmək mümkün ola bilməzdi.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, metafora nitq ornamentini hesab edilərək XIX əsrin sonuna qədər tədqiqatçılar tərəfindən diqqətdən kənar qalmışdı. Lakin XX əsrin gəlişi ilə bu ritorik fiqur çoxsaylı tədqiqatçıların diqqətini cəlb edərək yeni maraq obyektinə çevrilir. Əsrin əvvəllərindən artıq belə bir fikir yaranır ki, “metafora nə linqvistik, nə də vahid fenomen (*fenomeno unitario*) deyil, çünki o ümumilikdə, digər simvolik representasiya sistemlərində də meydana çıxır..”. Buradan belə bir fikir hasil olur ki, “metaforik elm, mahiyyət etibarilə, metafora, konsept və sözün qarşılıqlı əlaqəsi olan fənlərarası elm olmalıdır” [2, səh 13.]. Buna görə də, metaforanın vahid nəzəriyyəsini qurmaq mümkün deyil. Əslində, elə XX əsr fiqurativ dilin oxşar fenomenləri haqqında saysız-hesabsız təkliflərlə çıxış etmişdir.

M.Conson 1998-ci ildə nəşr etdiyi monoqrafiyasında dilçilikdə baş verən üç elmi inqilabdan bəhs edirdi: N.Çomskinin karteziyan tezislərinə əsaslanan “qeyri-maddi təfəkkür” inqilabı; 60-cı illərin ortalarından karteziyan tezislərini inkar etməyə başlayan və “maddi təfəkkür”ə əsaslanan koqnitiv dilçilik inqilabı; və struktur modellərə əsaslanan neyroelm inqilabı [5, səh. 49]. M. Tomasello bu bölgüyə

mədəniyyət inqilabını da əlavə etmişdir. Ritorika sahəsində də oxşar inqilablar 80-ci illərin əvvəllərindən etibarən Arduini, G. Berrio, Bottiroli və s. kimi dilçilərin təhlillərindən sonra baş verdi. Bu kimi müəlliflərin ritorikaya yanaşması öncəki mərhələdə S.Dümarş, P.Fontanyer və digərlərinin görüşləri ilə təzad təşkil edirdi. Ritorika ilə bağlı U.Eko da maraqlı fikirlər səsləndirir. O müasir cəmiyyətdə ritorikanın əvəzsiz rola malik olduğunu hesab edir. Ritorika artıq inandırma bacarığı kimi deyil, insanın hər bir fəaliyyətinin bioloji, psixoloji, tarixi şərtlənməsinin təsirinə məruz qalan insan təfəkkürünün texnikası kimi qəbul olunur [6]. Ümumi tekstual Ritorika (*Ritorika Generale Testuale*) ilə bağlı araşdırmalar dövrün µ Qrup-unun təhlillərindən fərqli olaraq ritorikanı bizim *sub specie retorica* (ritorik alt növ) kimi qəbul etdiyimiz və hər şeydən öncə dünyanın dərkini olan şərh etmə forması, antropoloji xüsusiyyət kimi təqdim edirdi. Tekstual ritorika müəlliflərinin fikrincə, istənilən mətn hər hansı bir mədəniyyət və ya fərdin dünyagörüşü və ideologiyasını əks etdirir. Bu baxımdan ümumi tekstual ritorika koqnitiv xarakter daşıyır. Və µ Qrup-unun qeyd etdiyi kimi, metafora dildə “sıfır dərəcədən” yayınma yox, əslində dünyanın dərkini özünəməxsus forması olub təkcə *elocutio* və *dispositio* kimi ritorik mexanizmlərlə yox həm də ən vacib əməliyyat olan *inventio* və *intellectio* –ya tabedir.

Qeyd edək ki, µ Qrup-u 70-ci illərdə qələmə aldığı *Ümumi ritorika* əsərində ritorik deviasiyaları dil “qüsuru” (scarto- hərfi tərcümədə “tullantı”, “qüsür”) adlandırmışdır. Belə ki, dil normaya tabedirsə, bu “norma”dan istənilən yayınmanı “qüsür” hesab etmək olardı (*G.B.*). µ Qrup-u dildə normanı “sıfır dərəcə” kimi təsvir edirdi. Sıfır dərəcə dedikdə “saf, mexanizmlərsiz, daxili mənanın olmadığı nitq” nəzərdə tutulur [7, səh 50]. Lakin real dildə və xüsusilə də nitqdə belə “sıfır dərəcə”lər demək olar ki, mövcud deyil.

Müasir koqnitologiya qeyri-standart tekstual modelləri müəllifin və ya dil daşıyıcısının yaradıcı fəaliyyəti, ümumi mədəni biliklərlə bağlı stereotiplər və orijinal assosiasiyalar ilə əlaqələndirir. Bu zaman yaranan ritorik fiqur və ya troplar kontekstə və ekstralinqvistik faktorlara bağlı olur. Bu baxımdan troplar və ritorik fiqurlar vahid əsasın - təfəkkürün dilə gətirilməsi xüsusiyyətinin nəticəsi hesab oluna bilər [8]. Hər bir nitq aktı daxili ritorikliyə malikdir. Arduini qeyd edirdi ki, “metafora mürəkkəb ensiklopediyaya istinad edən mətnidir...” [9, səh 139]. Bu baxımdan o, gerçəkliyin (*del reale*) şərhini vasitəsi kimi idealoji nöqtəyi-nəzərdən təhlil edilə bilər. J.Lakan qeyd edirdi ki, ideologiya gerçəkliyin qeyri-adekvat simvolizasiyasından ibarətdir [10]. Gerçəkliyi tam əhatə edə bilməyən

simvolizasiyanın bu qeyri-adekvatlığından yaranan boşluqlar da məhz deviasiyalara yol açır.

Ritorik fiqurları koqnitiv təfəkkürün bir hissəsi kimi təsvir edən S.Arduini sinekdoxa (*intellectio*) ilə yanaşı digər ritorik əməliyyatlar, fiqurativ sahələr haqqında təhlillər apararaq *ritorik sahə* (*Campo Retorico*) anlayışını dilçiliyə gətirir. Ritorik sahə – ritorik həqiqəti (vahid ritorik-kommunikativ hadisəni) mədəniyyət, cəmiyyət və fərdin ritorik-kommunikativ davranışına çevirən geniş bilik və təcrübələr sahəsi kimi təqdim olunur [11]. S. Arduini invensiyanı (*inventio*) ritorik əməliyyatların ən üstünü hesab edirdi. O T.Albaladejo-nun “fatto retorico” (ritorik fakt/hadisə) və “testo retorico” (ritorik mətn) anlayışlarını təhlil edərək yazır: “Ritorik hadisə kommunikativ akt olub ritorik mətnin yaranmasına xidmət edir” [12]. Əgər ritorik fakt vahid ritorik-kommunikativ hadisə ilə bağlıdırsa, “ritorik sahə” bu hadisələri mümkün edən sahədir. Ritorik sahə insan cəmiyyətinin və mədəniyyətinin ritorik-kommunikativ yaddaşdır və o dünyanın dərk ilə əlaqədardır. Ritorik sahə anlayışının koqnitiv xarakterini müəyyən etmək üçün onun ritorik əməliyyatların təşkilindəki rolunu nəzərə almaq lazımdır. Tekstual ritorikada isə bu əməliyyatlar yalnız dil deviasiyası və ya ornamenti kimi *elocutio* çərçivəsində deyil, daha geniş əməliyyatlar, yəni *inventio*, *dispositio*, *actio*, *memoria* çərçivəsində təhlil olunur. Və bunlar içərisində *inventio* yeni ideyalar yaratma baxımından ən mühüm ritorik əməliyyat hesab oluna bilər. Bu yaradıcı proses keçmişə aid olan mənbə və ya əvvəlki biliklər əsasında yeni ideyalar yaradır. Bu zaman yaranan ritorik fiqurlar nitq fiquru olmaqla bərabər koqnitiv xarakterə malik olur. Deməli, ritorik fiqur ifadə üsulu yox, reallığı dərk etmə üsuludur. Ritorik sahə anlayışı ritorik fiqurların sadə dil ornamenti, nitq üsulu (*verborum exornatio*) olmayıb, hər hansı bir mədəniyyətin öz dili ilə və dili daxilində formalaşmasını təmin edən müxtəlif ritorik prosesləri cəlb edən mürəkkəb prosesdir [9, səh 77].

Ritorika yalnız danışaraq inandırmaq sənəti deyil. O bizim düşüncə tərzimiz və gerçəkliyi dərk etməyimizdir. Ritorik fiqurlar başqa bir mənanın ifadə vasitəsi yox, bizim dünyanı təsəvvür etməyimizin bir vasitəsidir. Ritorik fiqurlar mövcud interpretasiyanın fəvqündə duran şərh deyildir, o mümkün izahlara yol açan prosesdir. Deməli, ritorik fiqurlar əslində deviasiya, kənaraçıxma, yayınma deyildir. Bu baxımdan Arduinin fikrincə ritorik fiqurlar kəsişmə, antiteza, birləşmə, məntiqi əlaqə və s. kimi konseptual vasitələrlə yaranır. O qeyd edir ki, standart dil yalnız qismən denotativ xarakter daşıyır. Söz, əslində, fiqurativ mənşəyə

malik olub dilin yaradıcı və innovativ tərəfidir. Ritorik fiqurlar olmadan standart dil yoxdur. Qeyd edək ki, Arduinin “standart” adlandırdığı dil “italiano standart” – yəni italyan ədəbi dilini ehtiva edir.

Ritorik fiqurların koqnitiv əsasa malik olması ilə bağlı təhlillərdə S.Arduini Cambattista Vikonun təklif etdiyi taksonomik bölgünü altı fiqurativ sahə çərçivəsində təqdim edir: metafora, metonimiya, sinekdoxa, antiteza, təkrar və ellipsis. Bu sahələr antropoloji universalini əhatə edir. Beləliklə, ritorika təfəkkür üsulu kimi universal bacarıq olub öz sapmalarını müxtəlif ritorik sahələrdən əldə edir. Viko ritorikaya zidd olan və onun ictimai dəyərini duymayan mental konsepsiyanı aşmağa ehtiyac duyaraq onun əksinə insan aqlının strukturunda maddiliyi diqqət mərkəzinə qoyur. Bu məqsədlə o özünün “Orazioni İnaugurali”(1699) əsərindən başlayaraq Siseronun ritorikasının fəlsəfi mütaliəsini müqayisə edib burada təfəkkürlə yanaşı bədənin də rolunu qeyd etməyin zəruriliyini vurğulayır. İnsan aqlının gücü öz-özlüyündə deyil, sensorial sahələri və digər bədən üzvlərini cəlb edərək xarici aləmlə əlaqədə olmaqla zənginliyini üzə çıxara bilir. Aqlın ilahiliyi məhz onun bədənlə qarşılıqlı təsirinin mürəkkəbliyində ortaya çıxır. Bununla da, fantaziya, yaddaş və idrak kimi bacarıqların əhəmiyyəti ortaya çıxır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, riyaziyyat da geniş məzmununda dillə bağlı olduqda ritorik hikmətdən məhrum olmur. Çünki, o da təbii dil kimi, müəyyən sərhədlərə malik insan zəkası ilə yaradılmışdır [13]. Viko dilin mürəkkəbliyini tədqiq edərək onu semiotik tədqiqata cəlb edir. Bu zaman riyazi dillə təbii dilin eyni xəyali kökə mənsubluğu aşkar olur. İnsan təfəkkürünün zəif və ya qüsurlu olması ontoloji çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün empirik xarakterli işarə sisteminin hazırlanmasına ehtiyac duyulması ilə bağlıdır. Müasir dillərin sinifikantları müxtəlif adət-ənənələr və mühitə uyğun olaraq dəyişsə də, bu bir həqiqətdir ki, onların köklərində analoji mental proseslərin yaratdığı eyni ehtiyaclar dayanır.

Koqnisiya yeni və original əlaqələrin yaradılmasına kömək edən təcrübənin yeni aspektlərinin fərqləndirilməsində beyinin funksiyasından asılı olaraq qismən metafora, qismən də sinekdoxanın nəticəsidir. Təfəkkürümüzdə məcazların üstünlük təşkil etməsi belə düşünməyə əsas verir ki, insan idrakı (*cognition*) lap başlanğıcdan ritorik fiqurlarla, xüsusən, metafora, metonimiya və sinekdoxalarla sıx bağlı olmuşdur və bir az da dəqiqləşdirsək, deyə bilərik ki, ritorik fiqurlar koqnisiyanın başlanğıcı olmuşdur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. A. Henry “Metonimia e metafora”, traduzione e cura di Pier Marco Bertinetto, Ledizioni, Milano 2014, p. 211.
2. K. Vačíková, “Una crisi raccontata attraverso le metafore”, *Magisterská diplomová práce*, Brno 2011, p.82
3. Джамбаттиста Вико, «Основания новой науки об общей природе нации», Москва-Киев 1994, с.369.
4. Giambattista Vico, “La Scienza nuova”, a cura di Paolo Rossi, Rizzoli Milano, 1959, p.546
5. M. Damiani, “La retorica generale e testuale nella prospettiva cognitiva e culturale”, p.49-69
<http://www.rhetorike.ubi.pt/03/pdf/Rhetorike03-la-retorica.pdf>
6. <http://www.pieropolidoro.it/metafora/metafora2.pdf>
7. Group μ- Retorica generale. Le figure della comunicazione, Studi Bompiani, Milano, 1976, p.320.
8. <https://cyberleninka.ru/article/v/vzaimodeystvie-ritoricheskikh-figur-i-tropov-s-makrostrukturoy-i-superstrukturoy-hudozhestvennogo-diskursa>
9. S. Arduini, “Retorica e traduzione”, Orso edizione, 1996, p.168.
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-realnogo-voobrazhaemogo-i-simvolicheskogo-v-kommunikativnoy-modeli-strukturnogo-psihoanaliza-zh-lakana>
11. http://retorica_it.enacademic.com/224/campo_retorico
12. http://retorica_it.enacademic.com/591/fatto_retorico
13. Gaetano Antonio Gualtieri, “La concezione del linguaggio del Giambattista Vico e l’opposizione alla cultura francesi”
http://www.bibliomanie.it/concezione_linguaggio_giambattista-vico_gaetano_antonio_gualtieri.htm

Гюнель Байрамова

**Риторические фигуры как начало когниции
Резюме**

В древней риторике образная речь была важна и в то же время имела двусмысленный характер. В конце восемнадцатого века, благодаря романтическим лингвистическим взглядам, риторические фигуры анализировались с новой точки зрения. Риторическое поле это риторически-коммуникативная память о человеческом обществе и культуре и он делает возможным познание мира. Чтобы определить когнитивный характер риторического поля, необходимо учитывать его роль в организации риторических операций.

**Gunel Bayramova
Rhetoric figures as the beginning of cognition
Summary**

In ancient rhetoric, figurative speech was important and at the same time had an ambiguous nature. At the end of the eighteenth century, thanks to romantic linguistic views, rhetorical figures were analyzed under a new angle of view. Rhetorical field is a rhetorical-communicative memory of human society and culture and makes it possible for the cognition of the world. In order to determine the cognitive character of the rhetorical field, it is necessary to take into account its role in the organization of rhetorical operations.